

“XIV–XV ASRLARDA AMIR TEMURNING XALQARO ALOQALARI VA DIPLOMATIK FAOLIYATI”

Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasi

Hisobga olish bo'lim boshlig'i

Jalilov Asqar Yo'ldosh o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrining savdo hamda elchilik aloqalaridagi ulkan tajribasi, shuningdek, Amir Temurning Yevropa davlatlari bilan olib borgan elchilik munosabatlari tarixi yangi ma'lumotlar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: *trade - savdo, ambassadors - elchilar, diplomacy – diplomatiya, state borders - davlat chegaralari, Foreign Relations - tashqi aloqalar - tashqi munosabatlar, "Timur structures" - "Temur tuzilmalari" yoki "Temur tuzuklari" (kontekstdan kelib chiqib), laws - qonunlar, proceedings - jarayonlar - sud ishlari tartib-taomillar (mazmunga qarab), interaction-o'zaro ta'sir – hamkorlik*

Annotation: *This article highlights the extensive experience of Amir Temur and the Timurid period in trade and diplomatic relations, as well as the history of diplomatic interactions conducted by Amir Temur with European states, based on new information.*

Keywords: *trade, ambassadors, diplomacy, state borders, Foreign Relations, "Timur structures", laws, proceedings, interaction. Trade refers to commercial exchange and economic transactions. Ambassadors are official representatives of a state or ruler, engaged in diplomacy. Diplomacy is the practice of managing international relations through negotiation and dialogue. State borders denote the territorial boundaries of a sovereign state. Foreign Relations encompass the interactions and policies a state maintains with other countries. "Timur structures" or "Timur regulations" refer to the administrative, legal, and political frameworks established during Amir Timur's era. Laws are the codified rules governing society. Proceedings involve formal processes, including legal or administrative actions, depending on context. Interaction signifies the mutual influence, cooperation, and engagement between parties.*

Аннотация: *В этой статье освещается обширный опыт Амир Темура и периода Тимуридов в торговых и дипломатических отношениях, а также история дипломатических контактов, осуществляемых Амир Темуром с европейскими государствами, на основе новых данных.*

Ключевые слова: *торговля, послы, дипломатия, государственные границы, внешние связи, «структуры Тимура», законы, процедуры,*

взаимодействие. Торговля относится к коммерческому обмену и экономическим операциям. Послы — официальные представители государства или правителя, занимающиеся дипломатией. Дипломатия — это практика управления международными отношениями посредством переговоров и диалога. Государственные границы обозначают территориальные пределы суверенного государства. Внешние связи охватывают взаимодействие и политику государства с другими странами. «Структуры Тимура» или «регламенты Тимура» относятся к административным, правовым и политическим рамкам, установленным в эпоху Амир Темура. Законы — это кодифицированные правила, регулирующие общество. Процедуры включают формальные процессы, включая юридические или административные действия в зависимости от контекста. Взаимодействие означает взаимное влияние, сотрудничество и участие сторон.

Tadqiqotchilarning fikricha, Amir Temur o'zining siyosiy faoliyati boshidan tortib vafotiga qadar qudratining o'ndan to'qqiz qismini diplomatik salohiyati orqali qo'lga kiritgan. Mironshoh, Ulug'bek, Shohrux, Husayn Boyqaro, Bobur kabi yirik davlat arboblari — ya'ni Sohibqironning vorislari — ham Amir Temurning ichki va tashqi munosabatlardagi diplomatik merosiga amal qilgan va bu boradagi siyosatini davom ettirganlar. Tinchlik, tomonlar manfaatlar, raqibning jo'shqinligi va unga keng imkoniyat yaratish, elchini har qanday qiyin vaziyatda qadrlash, tashqi siyosat va diplomatiya qoidalariga qat'iy rioya qilish, inson hayotining daxlsizligi Amir Temurning tashqi siyosati va diplomatiyasining asosiy tamoyillari hisoblangan. Chunonchi, Amir Temurning maktublaridan birida shunday yozilgan: "Elchiga o'lim va surgun yo'q; elchining gardaniga yuklangan vazifa — buyruqni aniq yetkazishdan boshqa narsa emas."

Amir Temurning tashqi siyosati va diplomatiyasining yana bir o'ziga xos jihati shuki, u nizolashayotgan ikki tomon manfaatlarini ifodalagan holda masalani ijobiy hal etishni, ular orasida taraqqiyot yo'lini topishni asosiy masala deb bilgan. U bir xalqni boshqasiga, bir dinni boshqasiga, bir mafkurani boshqasiga qarshi qo'ymaslikka intilgan. Manbalarga ko'ra, Sohibqiron diplomatik munosabatlarda tashabbusni qo'lga olgan va xalqaro aloqalarni rivojlantirishga intilgan. Uning tashqi siyosati va diplomatiyasi tinchlik va tenglik g'oyalariga tayangan, raqibiga nisbatan hamisha murosaga moyillik, diniy va dunyoviy bag'rikenglik bilan ajralib turgan. Amir Temurning qarashlariga ko'ra, insonning irqi, dini, millati, kelib chiqishi va qayerda yashashidan qat'i nazar, yerdagi barcha insonlar bir-biriga muqaddas bo'lishi kerak. Sohibqironning tashqi siyosati va diplomatiyasidagi bag'rikenglik va insonparvarlik fazilatlarini Xorazm sufiya sulolasi (Yusuf Sufi), Oltin O'rda xoni To'xtamish, Misr hukmdori Faraj, turk sultoni Boyazid bilan munosabatlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ta'kidlash lozimki, Amir Temurning kuchli va puxta

diplomatik salohiyati tufayli turli dinlar, mafkuralar, madaniyatlar, iqtisodlar va davlatlar o'zaro munosabatini rivojlantirish va muvozanatlash mumkin bo'lgan.

Ma'lumki, Amir Temur murakkab tarixiy sharoitda tashqi siyosat olib borgan. Chunki o'sha davrdagi vaziyat — ya'ni Chingiziy mo'g'ullar xavfining kuchliligi, Buyuk Chig'atoy ulusini birlashtirish va egallash zarurati, o'sha davrdagi qudratli davlatlar — Xorazm, Oltin O'rda, Mo'g'uliston, Eron, Xuroson kabi mamlakatlar bilan munosabat masalalari davlat manfaatlariga mos tarzda tashqi siyosat yuritishni taqozo etgan Sohibqironning tashqi siyosatdagi yuksak maqsadi — qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlash, tinchlikni ta'minlash va hamkorlik edi. Xorazmga qilgan bir necha yurishlari hamda Urganchning vayron qilinishi esa uzoqni ko'ra olmagan Sufi sulolasi vakillarining siyosati natijasi bo'lgan. Chunki Sufiyalar uzoq yillar davomida katta imkoniyatlarga ega bo'lgan edilar.

Amir Temur tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri Movarounnahr xavfsizligini ta'minlash edi. Xorazmdagi Sufi sulolasi, Eron hukmdori Shoh Shujo', Ozarbayjon hokimi Tahurtan, Mo'g'uliston hukmdori Qamariddin, Oltin O'rdadagi Halmyshxon va Oq O'rdadagi Temur Malik bilan o'rnatilgan munosabatlarda ham aynan shu maqsad yotgan edi. Tadqiqotchilar Amir Temur qo'shni mamlakatlarni — madaniyati va dini o'xshash bo'lgan bu davlatlarni — ba'zan kuch bilan, ba'zan diplomatiya orqali bo'ysundirganini tan oladi. Bo'ysunish evaziga ular to'lov va soliqlarni to'lagan, Sohibqiron esa ularga yordam va harbiy himoya va'da qilgan hamda ularni o'z joyida qoldirgan. Buning misoli sifatida Usmonli turklar qo'shnilari bo'lgan Ozarbayjon, Turkman amirligi, Gruziya, Qashqar va Hindistonni keltirish mumkin. Bu bog'liq yoki ittifoqchi davlatlar atrofida esa Rossiya yerlari, Oltin O'rda, Turkiya, Suriya, Bag'dod sultonligi, Dehli sultonligi va Xitoy kabi qudratli davlatlar mavjud edi. Amir Temurning Yevropa davlatlari bilan tashqi siyosati ham e'tiborga loyiqdir. Chunonchi, Kichik Osiyodagi mayda sultonliklar hukmdorlari va amirlari Boyazid tomonidan bosib olingach, Temurdan yordam so'rab Karabog'dagi uning o'rdosiga yo'l olganlar. Vizantiya va Genuya noiblari, Fransiya qiroli va Sultoniya'dagi katolik missionerlari ham Sohibqironga murojaat qilganlar. Shuningdek, Boyazidga qarshi birgalikda zarba berish maqsadida Vizantiya imperatori noibi Ioann VII Konstantinopol orqali Trabzon imperatori Manuil III, Paleolog va Peradagi (Konstantinopol yaqinida) Genuya hokimi vositasida Temurga murojaat qilganlar. Amir Temur kelajakdagi Boyazidga qarshi janglarda Trabzon va Konstantinopolning harbiy kemalaridan foydalanishga harakat qilgan. Shu munosabat bilan u Vatikan vakili Ioann Galonifontibus boshchiligidagi Genuya va Venetsiyaga sovg'alar hamda maktublar bilan elchilar yuboradi. Sohibqiron o'z davrida Fransiya qiroli Karl VI, Angliya qiroli Genrix IV va Kastiliya hamda Leon qiroli Genrix III de Trastamara bilan ham yozishmalar olib borgan. Bu munosabatlar dastlab Turkiyaga yurish bilan bog'liq holda boshlangan bo'lsa-da, g'alabadan so'ng G'arbiy Yevropa bilan aloqalarning mazmuni tubdan o'zgargan. Endi Temur ular

bilan do'stona munosabatlarni mustahkamlash, elchilik aloqalarini o'rnatish va o'zaro savdoni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratgan. Shu maqsadda Fransiya va Angliyaga elchilar yuborilgan, Ispaniyadan (Klavixo) elchilar qabul qilingan.

Tarixdan ma'lumki, Markaziy Osiyo — xususan bugungi O'zbekiston hududlarida — xalqaro savdo va madaniy aloqalar tashqi siyosat va diplomatiyada juda muhim rol o'ynagan. Amir Temur va Temuriylar davrida xalqaro savdo va madaniy aloqalar muhim o'rin tutgan. Amir Temur hokimiyatga kelganida xalqaro karvon yo'llarining to'liq xavfsizligini ta'minladi. Shu tufayli XIV asrning 70-yillaridan boshlab Movarounnahr orqali o'tadigan Buyuk Ipak yo'lining markaziy tarmog'i uning shimoliy yo'nalishidan ko'ra xalqaro iqtisodiy-madaniy munosabatlarda muhimroq o'rin egallay boshladi. Movarounnahr bo'ylab xalqaro savdo karvonlarining jonlanishi iqtisodiy-madaniy aloqalarning yuksalishiga va shaharlarning rivojlanishiga olib keldi. Amir Temur va Temuriylar davri Buyuk Ipak yo'li faoliyatining eng so'nggi va eng ravnaq topgan bosqichi bo'ldi. Savdo yo'llarida xavfsizlikni ta'minlash, davlat tomonidan savdoni qo'llab-quvvatlash, shaharlarning markaz sifatidagi mavqeining oshishi ichki va tashqi iqtisodiy-madaniy aloqalarning rivojlanishiga xizmat qildi. Mamlakatimiz hududidan o'tgan Ipak yo'lining markaziy tarmoqlarining faoliyati yanada kuchaydi. XV asr oxirlariga kelib Yevropa davlatlari og'ir ahvolga tushdi. Usmonli turklar bosimi oldida yetarli darajada qarshilik ko'rsata olmagan Yevropa qirollari va Rim papasi najot izlab o'z nigohlarini sharqqa, Amir Temur tomon burdilar. Ana shunday sharoitlarda Yevropada Temur shaxsiga bo'lgan qiziqish ortdi. Temurning harbiy yurishlari guvohi bo'lgan elchilar va savdogarlarning Temur haqidagi kitoblari yevropaliklarda katta qiziqish uyg'otdi. 1401-yil avgustida Fransiya qiroli va Rim papasining elchisi bo'lgan Jon Grinlou Emir Temur huzurida tez-tez suhbatlarda ishtirok etgan. U Temur saltanatini o'z ko'zi bilan ko'rib, u haqda asar yozgan birinchi yevropalik muallif bo'ldi. Uning asari "Temur va uning saroyi xotiralari" deb ataladi. Ioann Grinlouning fransuz va lotin tillarida yozgan bu asari 23 bobdan iborat. Muallif Temurning hayoti va faoliyati haqida imkon qadar batafsil ma'lumot berishni maqsad qilgan. Amir Temur saroyida italiyaliklar Paole Zane, Beltramus de Mignanelli va Emmanuel Paole, shuningdek ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixo, asir tushgan nemis askari Iogannes Shiljsberger va boshqalar o'z xotiralarini yozib qoldirganlar. Emmanuel Paole arab tilini mukammal bilgan. U Misr mamluklari orasida 22 yil yashagan va Misr sultoni Farajga yaqin bo'lgan. U Amir Temurning Damashq yurishi haqida ma'lumotlar to'plagan. Uning Temur haqidagi ma'lumotlari Venetsiya arxivlarida saqlanadi va hozirgacha chop etilmagan.

Ta'kidlash lozimki, XIV asr oxiri — XV asr boshlarida Yevropada Amir Temur va uning saltanati haqidagi ma'lumotlar nashr etish uchun emas, Yevropa qirollari va Rim papasi uchun, asosan maxfiy maqsadlarda to'plangan. Shu bois bu materiallar asrlar davomida qo'lyozma holida qolib ketgan. Beltramus de

Mignanellining "Temurlangning hayoti" nomli asarining taqdiri esa qisman boshqacha bo'lgan. Beltramus uzoq yillar Damashqda yashab, katta boylik va e'tibor qozongan. Temur Damashqni egallagan vaqtida u shu yerda bo'lgan. U Anqara jangi va Smirna (Izmir) qamalini kuzatgan va o'rgangan. Beltramus de Mignanelli "Temurlangning hayoti" asarini aynan shu kuzatuvlari asosida yozgan.

Paole Zane esa 1400-yilda Damashqda Venetsiya konsuli bo'lgan. U Venetsiya Senati topshirig'iga binoan Amir Temur haqida ma'lumotlar to'plagan. Uning to'plagan materiallari ham Venetsiya arxivlarida saqlanib, chop etilmagan. Ta'kidlash lozimki, XIV asr oxiri — XV asr boshlarida Yevropada Amir Temur va uning saltanati haqidagi ma'lumotlar nashr etish uchun emas, Yevropa qirollari va Rim papasi uchun, asosan maxfiy maqsadlarda to'plangan. Shu bois bu materiallar asrlar davomida qo'lyozma holida qolib ketgan. Beltramus de Mignanellining "Temurlangning hayoti" nomli asarining taqdiri esa qisman boshqacha bo'lgan. Beltramus uzoq yillar Damashqda yashab, katta boylik va e'tibor qozongan. Temur Damashqni egallagan vaqtida u shu yerda bo'lgan. U Anqara jangi va Smirna (Izmir) qamalini kuzatgan va o'rgangan. Beltramus de Mignanelli "Temurlangning hayoti" asarini aynan shu kuzatuvlari asosida yozgan. Ushbu asar 1416-yilda lotin tilida yozilgan. 1764-yilda Vena Ilmiy kutubxonasida saqlanayotgan qo'lyozma nusxasi Stefan Belizius tomonidan nashr etilgan. "Temurlangning keyingi hayoti yoki Damashq vayronalari" nomli bu asar Temur yurishlaridan aziyat chekkan savdogarlar tomonidan yozilgan bo'lsa-da, muallif ko'p holatlarda voqealarni to'g'ri yoritishga, tarixiy shaxslarni xolis tasvirlashga erishgan. Shu sababli ham ushbu asar bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Amir Temur hukmronligi davriga oid yana bir muhim tarixiy manba — ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixoning kundaliklaridir. De Klavixo 1404-yilda Lyon va Kastiliya qiroli Genrix III topshirig'iga ko'ra Samarqandga keladi. Uning asari "Temur saroyiga Samarqandga sayohat kundaligi" deb ataladi. Kundalik ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismda elchilar Samarqandga yetib kelguniga qadar yo'lda yuz bergan voqealar, turli mamlakatlarning tabiati, xalqlarning urf-odatlar va turmush tarzi tasvirlangan. Ikkinchi qismda muallif Kesh va Samarqanddagi Temur saroylarida bo'lib o'tgan uchrashuvlar haqida yozadi. Bu kundalik birinchi marta 1582-yilda Seviljada "Ulug' Temurlang tarixi" nomi bilan, keyinchalik esa 1782-yilda Madridda "Ulug' Temurlangning hayoti va faoliyati" nomi bilan nashr etilgan. Asar keyinchalik ingliz va boshqa tillarga to'liq yoki qisman tarjima qilingan. Shu tariqa Amir Temur va Temuriylar davri o'sha zamonning o'zida Yevropa tarixchilari e'tiborini tortgan. Bu manbalar Amir Temur va Temuriylar davri tarixini o'rganishda eng muhim manbalardan hisoblanadi. Amir Temur va Temuriylar davri davlat boshqaruvida davlat tuzilishining nazariy asoslari puxta ishlab chiqilgan va amaliyotga izchil tatbiq etilgan. Davlat kam ta'minlanganlar, kambag'allar va yetimlar uchun ijtimoiy tayanch bo'lgan. Bu davrda davlat boshlig'iga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, rahbar avvalo

komil inson, yuksak axloqli shaxs bo'lishi talab qilingan. Davlat rahbari qonunchilik, boshqaruv san'ati sir-asrorlarini egallagan va davlatni aniq va puxta ishlab chiqilgan qonunlar asosida boshqargan. Amir Temur va Temuriylar davri davlat boshqaruvi apparati — markaziy boshqaruv organlari hamda ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik to'liq shakllangan edi. Shuningdek, markaziy va mahalliy hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar, ularning o'zaro bo'ysunishi yoki bo'ysunmaslik masalalari aniq tartibga solingan. Bu davr o'zbek xalqining davlatlilik tarixidagi eng yorqin sahifalardan biri bo'lib, ichki va tashqi siyosatda ajdodlarimizning imkoniyatlari keng bo'lgan, ular o'zining diplomatik salohiyatini to'liq namoyon eta olgan. Shu davrda Movarounnahr dunyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaziga aylangan, Amir Temur davlati qudrati Yevropadan to Xitoygacha bo'lgan davlatlar tomonidan tan olingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 O'ljaeva Sh. Amir Temur va Temuriylar davrida milliy davlatchilikning rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2005.
- 2 Temur tuzuklari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
- 3 Ahmedov B. Sohibqiron Temur. – Toshkent, 1996.
4. Muhamadjonov A. Amir Temur va Temuriylar davri. – Toshkent: Fan, 1996.
5. Saidahmedov I. Davlat va huquq tarixi. Toshkent: Fan, 2006.
6. Eshov B., Odilov A. O'zbekiston tarixi. 1-jild. Eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.
7. Xoshimov S., Rasulov B., Xakimov A. Manbashunoslik. – Toshkent, 2014.